

Kirja-arvio: Usko pahan alkujuurina

Sam Harris: *Uskon loppu: uskonto, terrori ja järjen tulevaisuus*. Suom. Kimmo Pietiläinen. Terra Cognita. 2007. 325 s. ja Richard Dawkins: *Jumalharha*. Suom. Kimmo Pietiläinen. Terra Cognita. 2007. 418 s.

Kimmo Ketola

Kun Manhattanin kaksoistorneihin hyökättiin syyskuun 11. päivänä 2001, kuuluisa yhdysvaltalainen konservatiivikristitty Pat Robertson riensi syyttämään teosta islamia. Myös presidentti George W. Bush käytti ensialkuun terrorismin vastaisesta sodastaan ilmaisua "ristiretki". Bush korjasi kielenkäyttöään pikaisesti, mutta Robertson on toistuvasti syyttänyt islamia väkivaltaiseksi uskonnoksi ja kuvannut sitä "pahemmaksi kuin natsismi". Varsin pian vakiintui kuitenkin käsitys, jonka mukaan kyse ei ole uskontojen välisestä taistelusta. Myös älymystö on selittänyt uskonnollista terroria muilla kuin uskonnollisilla tekijöillä.

Vuonna 2005 ilmestyneessä ja vastikään suomennetussa kirjassaan *Uskon loppu* yhdysvaltalainen neurotieteilijä ja ateisti Sam Harris tarjoaa kolmannen näkemyksen maailmanlaajuiseen kriisiin. Hän katsoo "terrorismin vastaisen sodan" olevan käsitteenä täydellinen kategoriavirhe, joka estää meitä näkemästä ongelmien todellista lähdettä, joka on islam itse. Harrisin mukaan islam on koko sivilisaation tulevaisuutta eniten uhkaava tekijä.

Harris käyttää kuitenkin islamia ja uskonnollista terrorismia vain ponnahtauslautana kattavampana ateistiseen uskontokritiikkiin. Ongelma ei hänen mukaansa rajoitu vain islamiin, sillä se on uskonnollisessa uskossa ylipäätään. Jotkut uskomukset ovat luonnostaan vaarallisempia kuin toiset – toiset ideologiat esimerkiksi oikeuttavat väkivallan, toiset eivät. Vaarallisista uskomuksista kaikkein vaarallisimpia ovat kuitenkin sellaiset, jotka asetetaan järjellisen keskustelun ulottumattomiin. Harrisin mukaan tämän suojamekanismin tarjoaa "uskon dogmi".

Suurin syyllisyys maailman uskonnollisista konflikteista ei lankeakaan uskonnollisille ääriliikkeille, vaan maltillisille uskoville. Harrisin mukaan "heidän uskomuksensa luovat viitekehyksen, jossa pyhien kirjojen kirjaimellista tulkintaa ja uskonnollista väkivaltaa ei milloinkaan voida riittävästi vastustaa".

Harrisin teoksen ydinsanoma on, että kyseenalaistamattomaan ja todisteita vailla olevaan uskoon ei nykymaailmassa enää ole varaa. Lääkkeet tilanteen korjaamiseksi ovat repiviä: Uskonnollisten uskomusten moninaisuuden suvaitseminen tulee lopettaa. Vahvoja todisteettomia uskomuksia kantavat eivät kuulu vallan saleihin vaan yhteiskunnan marginaaleihin.

Harris ei ole yksin jyrkkine näkemyksineen. Maailmankuulu evoluutiobiologi ja ateisti Richard Dawkins on teoksessaan Jumalharha samoilla linjoilla. Myös Dawkins on tympääntynyt ylenpalttisena pitämäänsä kunnioitukseen, jota uskonnot saavat osakseen länsimaisissakin yhteiskunnissa. Toimintasuositus on molemmilla samankaltainen: uskontoihin kohdistuvasta suvaitsevaisuudesta ja maltillisestakin kunnioituksesta on luovuttava. Ratkaisu löytyy militantista uskonnonvastaisuudesta.

TAUSTALLA OLEVA USKONTOTEORIA

On aiheellista katsoa hyvin tarkasti, millaiseen uskontoteoriaan näin jyrkät suositukset pohjautuvat. Harrisin mukaan uskonnollisia käsityksiä voidaan verrata mihin tahansa uskomuksiin, joilla ei ole havaintoon tai loogiseen päättelyyn perustuvaa todistusaineistoa tukena. Harris vertaakin uskontoa alkemiaan. Hän ei näe mitään syytä miksi teistisistä uskomuksista ei voitaisi luopua samalla tavalla kuin aikanaan tieteen edistymisen myötä luovuttiin alkemiasta. Sitä, miksi alkemia ei koskaan synnyttänyt militantteja yhteisöjä tai miksi sitä ei ole koskaan tarvinnut tukahduttaa väkivaltaisesti, Harris ei pysähdy pohtimaan.

Dawkinsilla on pidemmälle kehitetty teoria uskonnon leviämisen mekanismeista. Teorian mukaan uskonto koostuu "meemeistä", eli geenien kaltaisista koodatun informaation yksiköistä, joilla on kyky monistaa itseään. Dawkinsin popularisoiman käsityksen mukaan geenit voidaan nähdä informaatioyksiköinä, jotka käyttävät organismeja itsensä monistamiseen. Samalla tavalla meemit ovat ideoita, jotka käyttävät ihmisaivoja omassa selviytymististelussaan.

Uskonnolliset meemit ovat ideoita, joihin on sisäänrakennettu niiden itsensä kelpoisuutta lisääviä tekijöitä. Dawkins käyttää seuraavanlaisia esimerkkejä: "Kerettiläiset, jumalanpilkkajat ja uskota luopuneet tulee tappaa." "Usko Jumalaan on ylin hyve. Jos huomaat uskosi horjuvan, tee kovasti työtä sen vahvistamiseksi ja ano Jumalaa auttamaan sinua uskottomuudessasi." "Usko on hyve. Mitä enemmän uskomuksesi ovat todisteiden vastaisia, sitä hyveellisempi olet." Sitä, kuinka yleisiä tällaiset meemit uskonnoissa empiiristen havaintojen mukaan todellisuudessa ovat, Dawkins ei pysähdy pohtimaan.

Darwinistisen ajattelun soveltaminen uskontomeemeihin antaisi olettaa, että mikäli ihmismieli on altis haitallisten meemien tartunnalle, myös tämänkaltaista tartuntaa vastustavien mekanismien kehittyminen olisi hyvin todennäköistä. Joko uskonnolliset meemit eivät ole itse organismien selviytymisen kannalta haitallisia tai sitten koko ajatus siitä, että ne perustuvat uskomusten itseään ylläpitäviin tekijöihin vailla mitään yhteyttä ihmismielen rakenteisiin, on väärä. Dawkins hyväksyy sen, että jonkinlainen herkkyys uskonnolle voi syntyä ihmisen kannalta hyödyllisten ominaisuuksien sivutuotteena.

Silti hän katsoo, että uskontojen muuta kehitystä määrittävät puhtaasti meemivalintaan liittyvät tekijät. Tässä suhteessa Daniel Dennettin *Lumous* murtuu –teoksessaan esittämät pohdinnat menevät paljon pidemmälle, vaikka viime kädessä hänkin päätyy kannattamaan oleellisesti samankaltaista vahvaa meemiteoreettista lähestymistapaa (Dennett 2007).

Harris ja Dawkins jakavat molemmat sen käsityksen, että nimenomaan lasten uskonnollinen kasvatus näyttelee vahingollisten uskonnollisten ideoiden leviämässä ratkaisevan tärkeää roolia. Dawkinsin mukaan haitalliset meemit voivat saada vallan kun ihmiset altistetaan niille herkässä iässä, jolloin heidän kriittiset kykynsä eivät vielä ole kehittyneet. Harris uskoo, että täydellinen vallankumous ajattelussamme olisi mahdollinen yhdessä sukupolvessa, mikäli vain vanhemmat ja opettajat ”vastaisivat rehellisesti” lasten kysymyksiin.

ENTÄ MITÄ SANOVAT TODISTEET?

Dawkins ja Harris vastustavat uskontoa järjen ja tieteen nimissä. Tieteelliseen ajatteluun kuuluu kuitenkin myös vastaeviensin huolellinen punnitseminen. Tältä kannalta molemmista kirjoista odottaisi löytyvän vähintään luvun verran pohdintaa sellaisista yhteiskunnista, joissa heidän teorioistaan johdettavissa olevia toimintasuosituksia uskonnon kitkemiseksi on noudatettu. Kulunut vuosikymmentä tarjotaan yllin kyllin hyvin dokumentoituja esimerkkejä.

Neuvostoliitossa uskontoa yritettiin kitkeä voimaperäisesti 70 vuoden ajan ja pyrkimykset ulotettiin myös kasvatukseen. Vuoden 1918 perustuslaissa uskonnonopetus valtion kouluissa lopetettiin ja kirkkoilta evättiin oikeus omien koulujen perustamiseen ja uskonnonopetukseen. Vuoden 1959 rikoslainsäädännössä kriminalisoitiin lisäksi uskonnollinen kasvatus ja kaikki julistustyö tai sellaisten seremonioiden järjestäminen, joilla katsottiin olevan haitallisia vaikutuksia, kuten kaste ja ympärileikkaus. (Ks. Kääriäinen 2004.)

Kiinassa kommunistit käynnistivät valtaan noustuaan vuonna 1949 laajamittaiset toimet uskonnon tukahduttamiseksi. Vaikka suhtautuminen on viime aikoina lieventynyt, maan uskontopolitiikka on edelleen maailman tiukimpia. Vuoteen 2005 asti uskonnollinen kasvatus oli virallisesti kiellettyä. Vielä 2004 joissakin maakunnissa moskeijoihin tai muihin hartaudenharjoituspaikkoihin oli pääsy kielletty alle 18-vuotiailta. Falun Gongin tapaiset ”kultteiksi” leimatut ryhmät ovat olleet kiellettyjä vuodesta 1999. Ihmisoikeusraporttien mukaan vankiloissa ja uudelleen koulutusleireillä arvioidaan olevan noin 100 000 liikkeen kannattajaa (International Religious Freedom Report 2006).

Ja mitkä ovat olleet tulokset? Kommunismin romahdettua venäläiset palasivat joukoittain ortodoksisikirkon helmaan. Tuhansia kirkkoja, moskeijoita ja muita kulttirakennuksia alettiin korjata tai

rakentaa. Venäjän suurkaupungeista tuli hetkeksi maailman uskontojen näyttelypaikkoja kun lukuisat yhteisöt aloittivat toimintansa 1990-luvulla uskonnonvapauden astuttua voimaan. Tuoreimpien kyselytutkimusten mukaan Jumalaan uskovien määrä on kohonnut jo eurooppalaiselle keskitasolle noin 60:een prosenttiin.

Myös Kiinassa uskonnollisuus on nousussa. Falun Gong -yhteisön taustalla olevaan kiinalaiseen qigong-liikkeeseen kuului rohkeimpien arvioiden mukaan 1980-luvun jälkipuoliskolla sata miljoonaa harjoittajaa, mikä merkitsisi kahdeksaa prosenttia kaikista kiinalaisista ja 20 prosenttia kaupunkilaisväestöstä (Palmer 2007). Myös kristinusko kasvaa Kiinassa räjähdysmäisesti. Vuoden 2007 tammikuussa Kiinan viranomaiset arvioivat kristittyjä olevan noin 130 miljoonaa, mikä merkitsisi kymmenesosaa koko väestöstä! Mikäli luvut pitävät paikkansa, kristittyjen määrä Kiinassa on lähestulkoon satakertaisunut reilussa kolmessa vuosikymmenessä.

Nämä luvut kertovat militantin ateismin olettamuksiin pohjaavan uskontopolitiikan täydellisestä epäonnistumisesta. Ainakaan nykymaailmassa uskontoja ei voida tukahduttaa ilman äärimmäisen pitkälle meneviä ihmisoikeusrikkomuksia. Toteamus pätee, vaikka kyse olisi yhden uskonnon pyrkimyksistä kitkeä kilpailijansa.

Täysin riippumatta siitä, mitä Harrisin ja Dawkinsin metafysisestä ja moraalista uskontokriittistä ajateltaisiin, heidän käsityksensä uskonnon säilymisen ja leviämisen mekanismeista ovat mitä todennäköisimmin virheellisiä. Onkin varsin oireellista, että esimerkiksi kognitiivista uskonnontutkimusta ei kummassakaan teoksessa hyödynnetä, vaikka juuri kognitiotieteilijät ovat huolellisimmin perehtyneet uskonnollisten uskomusten luonteeseen ja leviämisen mekanismeihin eksplisiittisen darwinilaisesta näkökulmasta. Harrisilla on kaiken kaikkiaan hyvin ohut tietopohja empiirisestä ja tieteellisestä uskonnontutkimuksesta.

Pitkä epäilyksen varjo lankeaa näinmuodoin myös väitteisiin maltillisen uskonnollisuuden merkityksestä nykymaailmassa. On hyviä perusteita olettaa, että ilman maltillisia ja laajaan kannatuspohjaan pyrkiviä yhteisöjä uskonnollisuus kanavoituisi entistäkin enemmän pieniin, opillisesti epävakaisiin ja intensiivistä lojaalisuutta kultivoiviin muotoihin. Militantit ja tuhoavat ääriliikkeet nousevat tyypillisimmin juuri sellaisten piiristä (ks. Whitehouse 2004, luku 7). Historia joka tapauksessa osoittaa, että virheelliseen tietoon perustuvat toimenpideohjelmat tuottavat harvoin toivottua tulosta.

Uskontotieteilijöille kirjojen anti on siis varsin laiha. Harrisin kirjan huomionarvoisin viesti on siinä, että hän nostaa uskonnollisten uskomusten sisällön tarkastelujen polttopisteeseen. Myös uskomusten sisältöön ja niissä oleviin eroihin on syytä kiinnittää huomiota, eikä vain niitä yhdistäviin yleisiin rakenteisiin. Uskomukset vaikuttavat käyttäytymiseen ja ne ovat tosiasiallisesti eri uskonnoissa monessa suhteessa hyvin erilaisia. Tässä suhteessa Harrisin kirja on tervetullut muistutus uskontotieteilijöille, joilla on taipumus keskittyä uskontojen yhteisiin ja abstraktimpiin käsitteisiin.

Vastaavasti Dawkinsin teorian taustalla oleva perusajatus uskonnollisista ideoista kulttuurisen valinnan kohteina on epäilemättä varteenotettava, varsinkin jos tarkasteluihin kytketään evoluutiopsy-

kologian tuottama tieto ihmismielen mekanismeista. Muiden muassa Kevin N. Laland ja Gillian R. Brown ovat huolellisessa memetiikan katsauksessaan (Laland & Brown 2002, luku 6) osoittaneet, että lähestymistapa on tieteellisesti täysin kehityskelpoinen monista ongelmistaan huolimatta.

On myös muistettava, että Harrisin ja Dawkinsin teoksia ei toki ole tarkoitettukaan kontribuutiksi uskontotieteelliseen keskusteluun, vaan ne on pääosin kirjoitettu kulttuurisiksi puheenvuoroiksi ja ihmisten herättelemiseksi. Se, että molemmissa teoksissa tieteelliseen uskonnontutkimukseen suhtaudutaan niin yliolkaisesti, kaivaa kuitenkin pohjaa teosten sanomalta. Tämä on sikäli valitettavaa, että teoksissa esitetyt sinänsä huomionarvoiset ja tärkeätkin kriittiset ajatukset uskonnosta tahtovat hukkaa vinoutuneen katsantotavan alle. Uskonnon asema yhteiskunnassa on jatkuvasti polttavampi keskustelunaihe, jossa kaikkien katsomusten panos on tärkeä. Nyky-yhteiskunnassa millekään yhdelle uskonnolliselle tai uskonnottomalle maailmankatsomukselle ei voida antaa etuoikeutettua asemaa ratkaista katsomusten asemaa koskevia kysymyksiä, vaan tässä keskustelussa on syytä kuulla kaikkien ääniä. Olisi kuitenkin mitä toivottavinta, että keskustelussa pystyttäisiin puolin ja toisin pysymään nöyrinä tieteellisesti tutkittujen tosiasioiden edessä – vaikka ne tosiasiat olisivat maailmankuvallisesti epämiellyttäviä.

KIRJALLISUUSLUETTELO

DENNETT, DANIEL C.

2007 *Lumous murtuu. Uskonto luonnonilmiönä*. Suom. Kimmo Pietiläinen. Terra Cognita.

KÄÄRIÄINEN, KIMMO

2004 *Ateismin jälkeen. Uskonnollisuus Venäjällä*. Tampere: Kirkon tutkimuskeskus.

LALAND, KEVIN N. & BROWN, GILLIAN R.

2002 *Sense and Nonsense. Evolutionary Perspectives on Human Behaviour*. Oxford: Oxford University Press.

PALMER, DAVID A.

2007 *Qigong Fever. Body, Science and Utopia in China*. London: Hurst & Co.

U.S. DEPARTMENT OF STATE

2006 *International Religious Freedom Report 2006*. Saatavana osoitteessa: <<http://www.state.gov/g/drl/rls/irf/2006/71338.htm>>

WHITERHOUSE, HARVEY

2004 *Modes of Religiosity. A Cognitive Theory of Religious Transmission.* Walnut Creek , CA:
AltaMira.